

B19

3143p

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ВАСИЛЬЄВА Марина Олександрівна

УДК 378.147:36:159.955.4 (043.3)

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ

100068512

Київ – 2011

7618

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
ПЛАХОТНИК Ольга Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ХОРУЖА Людмила Леонідівна,
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
проректор з наукової роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
КОЛЯДЕНКО Світлана Миколаївна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та
педагогічної майстерності.

Захист відбудеться 20 січня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ – 30, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (вул. Пирогова, 9, м. Київ – 30, 01601).

Автореферат розісланий 16 грудня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сиротюк В. Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Динамізм соціально-економічного, науково-технічного та духовного розвитку суспільного життя в Україні активізував інтерес до професійної діяльності соціальних працівників, що зумовило підвищення соціальної значущості цієї професії, стрімке зростання та поширення сфер її застосування.

Разом з тим, висувались нові вимоги до рівня їх професійної підготовки та кваліфікації, підкреслювалась потреба у висококваліфікованих фахівцях цього профілю. Відповідно до Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту” та Національної доктрини розвитку освіти метою професійної підготовки є формування та розвиток особистості майбутніх фахівців, при цьому організація навчального процесу має бути орієнтована на створення умов для їх самовдосконалення та самореалізації. Концентрація зусиль на проблемі якості професійної підготовки фахівців зумовила сучасні вимоги до модернізації навчально-виховного процесу, які передбачають формування та розвиток майбутніх соціальних працівників з високим рівнем професійної підготовки, особистісними якостями, необхідними для ефективного виконання своїх обов’язків.

Серед суттєвих наукових здобутків щодо дослідження проблем професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі та їх практичній діяльності слід відмітити праці українських (І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, С. Коляденко, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Міщик, Т. Семигіна, С. Харченко, А. Ходорчук та ін.) та зарубіжних науковців (В. Бочарова, Л. Гусякова, Л. Джонсон, М. Доел, П. Павленок, Є. Холостова, С. Хореджсі, Б. Шифор, Н. Шмельова та ін.).

Рефлексія та професійній рефлексії як науковим проблемам присвячена значна кількість праць: загальнофілософських (В. Андрущенко, В. Дутчак, В. Лекторський, Т. Мазур, В. Чуйко та ін.); загальнопсихологічних (Л. Виготський, Ю. Громико, В. Давидов, Г. Костюк, Б. Ломов та ін.); з професійної підготовки (В. Бондар, Н. Кузьміна, О. Плахотнік, Л. Хоружа, М. Шкіль та ін.); а також психолого-педагогічні концепції (Б. Вульф, Н. Гуткіна, І. Зязюн, І. Котик, В. Лефевр та ін.) та наукові підходи щодо формування рефлексії (О. Анісімов, І. Мельничук, Г. Щедровицький та ін.).

Професійна діяльність майбутніх соціальних працівників буде невід’ємно пов’язана з необхідністю постійної взаємодії з маргінальними та соціально-неадаптованими групами населення, що зумовлює ускладнення самої професійної діяльності та визначає особливі вимоги до їх професійної підготовки. У той же час професійна рефлексія, як складова професійної свідомості, виконує функцію узгодження усвідомленого змісту професійної діяльності, власних переживань і почуттів майбутніх соціальних працівників щодо цієї діяльності.

На сьогодні класичні університети є провідними вищими навчальними закладами з фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, осередками фундаментальних базових знань, вагомих наукових здобутків, солідної матеріально-технічної бази, кращих науково-педагогічних працівників. Однак вони недостатньо орієнтовані на формування у студентів професійної рефлексії, практичних навичок і вмінь.

Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань вчених і практичним досвідом фахової підготовки майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі дозволило виявити низку суттєвих *суперечностей*:

- між потребами суспільства у висококваліфікованих фахівцях з соціальної роботи та відсутністю розробленої педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі;

- між прогресивними тенденціями, пов'язаними з модернізацією фахової підготовки майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі та ефективністю практичної діяльності;

- між зростаючою необхідністю отримання знань, умінь та навичок з професійної рефлексії майбутніми соціальними працівниками та відсутністю у вітчизняній та зарубіжній педагогіці наукових праць, присвячених теорії та практиці формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки.

Ці суперечності набувають особливого значення у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників у класичних університетах, як провідних вищих навчальних закладах країни.

Суспільна значущість якісної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, недостатній рівень теоретичної дослідженості та практичного розв'язання визначеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка і є складовою комплексної теми “Менеджмент у вищій школі: адаптація до європейського контексту” (номер державної реєстрації 0106U006539). Внесок автора полягає у визначенні поняття “професійна рефлексія соціального працівника”, обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті, підготовці навчально-методичне забезпечення її здійснення.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 22.11.2006 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук України (протокол № 1 від 29.01.2008 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати ступінь дослідження проблеми формування професійної рефлексії у науковій літературі та виявити особливості її формування у майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

2. Конкретизувати критерії та показники рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників.

3. Обґрунтувати та розробити педагогічну технологію формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

5. Підготувати навчально-методичне забезпечення здійснення процесу формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Об'єкт дослідження: процес формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Предмет дослідження: педагогічна технологія формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять ідеї, концепції, положення, висновки вчених щодо акмеологічного (Б. Ананьєв, О. Бодаєв, О. Бондаренко, Л. Виготський, Н. Кузьміна та ін.), індивідуально-творчого (О. Асмолов, В. Петровський, Л. Хоружа та ін.), соціокультурного (І. Зимня, В. Кремень, В. Лутай та ін.), системного (В. Краєвський, А. Лігоцький, В. Сластьонін, Б. Шапіто та ін.), особистісного (М. Бахтін, І. Бех, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), діяльнісного (М. Боришевський, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко та ін.), технологічного (Г. Андрєєва, О. Карпенко та ін.), проблемного підходів (В. Лефєвр, О. Матюшкін, Г. Щєдровицький та ін.); неперервної професійної освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало та ін.), професійної підготовки майбутніх соціальних працівників (І. Зверєва, А. Капська, С. Коляденко, І. Мигович, Ю. Швалб та ін.); формування професійної рефлексії майбутніх фахівців (О. Абдуліна, І. Лернер, О. Новіков, К. Платонов, Д. Узнадзе та ін.); використання інтерактивних форм та методів навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців (В. Бондар, П. Гусак, А. Нісімчук, П. Матвієнко, М. Шкіль та ін.); застосування засобів рефлексії у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців (О. Бондаренко, М. Заброцький, С. Кондратьєва, В. Кривошеєв, В. Лутай та ін.); а також законодавча база й державні документи щодо професійної підготовки висококваліфікованих фахівців: Закон України “Про освіту”, Закон України “Про вищу освіту”, основні положення Національної доктрини розвитку освіти; Галузеві стандарти вищої освіти за спеціальністю підготовки “Соціальна робота”.

З метою вирішення поставлених завдань використано *методи дослідження: теоретичні* – вивчення, аналіз та узагальнення філософської, педагогічної та психологічної наукової літератури для обґрунтування основних теоретичних положень дослідження та сутності поняття “професійна рефлексія соціального працівника”, контент-аналіз навчальних планів професійної підготовки з напрямку “Соціологія”, спеціальності “Соціальна робота”, освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”. Для з'ясування специфіки її змісту використовували методи порівняння, систематизацію, моделювання, абстрагування, формалізацію, які дозволили узагальнити теоретичний матеріал з проблеми дослідження; застосували структурний аналіз при обґрунтуванні й розробці педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті;

емпіричні – анкетування, тестування, опитування, бесіда, цілеспрямоване педагогічне спостереження, метод соціально-педагогічного тренінгу, метод рольових ігор, метод моделювання проблемних ситуацій, що сприяли виявленню особливостей, рівня сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний і контрольний) для перевірки ефективності педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті; *методи математичної статистики* в процесі кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, визначення рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників і підтвердження достовірності отриманих даних.

Експериментальну базу дослідження становили Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Запорізький національний університет, Ужгородський національний університет. Усього у дослідно-експериментальній роботі брали участь 422 особи (20 науково-педагогічних працівників, 402 майбутніх соціальних працівники).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *уперше розроблено* та експериментально перевірено ефективність педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті, запропоноване авторське визначення поняття “професійна рефлексія соціального працівника”;

– *уточнено* сутність понять “рефлексія”, “професійна рефлексія”, “класичний університет”, “соціальний працівник” та *запропоновано* конкретизовані критерії та показники рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників;

– *удосконалено* процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у класичному університеті через формування професійної рефлексії у ньому; *додовнено та розширено* зміст форм, методів і засобів процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у класичному університеті, які сприяють формуванню професійної рефлексії;

– *подальшого розвитку* набули наукові уявлення щодо досліджуваної проблеми у філософській, психологічній та педагогічній науковій літературі, проблема вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у класичному університеті через формування професійної рефлексії.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено факультативний спецкурс “Професійна рефлексія у діяльності соціального працівника”, авторські методики професійної рефлексії для майбутніх соціальних працівників (“Становлення соціального працівника як професіонала”, “Рефлексивний аналіз ситуації професійної взаємодії соціального працівника та клієнта соціальної роботи”, “Особистість клієнта соціальної роботи у конкретній ситуації професійної взаємодії”, “Ефективність професійної діяльності соціального працівника”, “Рефлексивний аналіз професійного досвіду в галузі соціальної роботи (ретроспективний, сучасний, перспективний)”, “Клієнти соціального працівника”), підготовлено навчально-методичне забезпечення здійснення процесу формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Обґрунтовано методичні рекомендації, що можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін професійного спрямування як у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників, так і в системі підвищення кваліфікації фахівців з соціальної роботи у ході розробки професійної навчально-методичної літератури, спецкурсів, навчальних програм тощо. Матеріали дисертації можуть бути використані науково-педагогічними працівниками вищих навчальних закладів, майбутніми соціальними працівниками, аспірантами, практикуючими соціальними працівниками у процесі фахової підготовки та практичної діяльності.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 0131505 від 24.06.2010 р.), Запорізького національного університету (довідка № 10068 від 4.06.2010 р.), Ужгородського національного університету (довідка № 519 від 22.03.2010 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 122/03 від 16.03.2010 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/738 від 01.04.2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на *міжнародних конференціях*: “Психологічний та соціально-педагогічний супровід дітей та молоді” (Ярославль, 2005), “Шевченківська весна. Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку” (Київ, 2006, 2007), “Болонський процес: трансформація навчального процесу у технологію навчання” (Київ, 2006), “Досвід та проблеми країн Європи (Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, України) з реалізації ідей Болонської конвенції” (Біла Церква, 2006), “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2006, 2008), “Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” (Київ, 2006, 2008), “Соціальна робота в Україні: вектор розвитку у третьому тисячолітті” (Київ, 2007), “Духовний простір сучасного освітнього менеджменту” (Київ-Севастополь, 2007), “Проблеми емпіричних досліджень у психології” (Київ, 2007, 2009), “Актуальні питання соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах” (Київ, 2009), “Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти” (Київ, 2009), “Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” (Київ, 2009), “Інновації у вищій освіті” (Кременець, 2010), “Соціальна робота і сучасність: теорія і практика” (Київ, 2010); *всеукраїнських конференціях*: “Психологічні проблеми сучасності” (Львів, 2006), “Інноваційні технології навчання в сучасній дидактиці вищої школи” (Полтава, 2007), “Дні науки” (Київ, 2007), “Актуальні проблеми вищої професійної освіти України” (Київ, 2008); *регіональних конференціях*: “Актуальні проблеми вищої професійної освіти України” (Київ, 2008).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 14 публікаціях. Серед них 8 одноосібних статей у провідних наукових фахових виданнях затверджених ВАК України, 6 матеріалів і тез доповідей. Загальний обсяг доробку становить 2,9 друкованих аркуша.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних

джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на 179 сторінках, проілюстровано 23 таблицями та 26 рисунками, що займають 25 сторінок. Список використаних джерел містить 340 найменувань (із них 14 іноземною мовою), 6 додатків викладено на 78 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 293 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність та доцільність дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, сформульовано наукову новизну й практичне значення одержаних результатів дослідження, наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі “Теоретичні засади формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті” – проаналізовано ступінь дослідженості проблеми формування професійної рефлексії у філософській, психологічній та педагогічній науковій літературі, засвідчено про існування системи тлумачень та підходів до розкриття змісту поняття “рефлексія”, розкрито актуальність проблеми формування професійної рефлексії майбутніх фахівців в умовах навчального процесу та майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

У філософській науковій літературі рефлексію досліджували у період античності та визначали як міфологічний “механізм перетворення” образів “інших істот у їхніх тілах” (Аристотель, Геракліт, Сократ, Платон, Плотін та ін.), середньовіччя – пошук Бога “у собі” (Ф. Олександрійський, А. Блаженний, Т. Аквінський та ін.), Нового часу – діяльний механізм зміни об'єкта, що змінюється (Т. Гоббс, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Дж. Локк, Б. Спіноза та ін.), Просвітництва – матеріалістичне розуміння свідомості людини (Д. Дідро, К. Гельвецій та ін.), у німецькій класичній філософії – нове знання, що “відображає” психіку людини (Г. Гегель, Е. Гусерль, І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг та ін.), у дослідженнях неокантіанців – відокремлення рефлексії від чуттєвого досвіду та самосвідомості як її предмету (Г. Коген, П. Наторп, Л. Нельсон, Л. Фестінгер та ін.), на засадах гуманістичної парадигми П. Т. Шардена (акт самосвідомості), у радянській філософсько-науковій літературі – рефлексія як вид пізнання (О. Анісімов, О. Большунов, В. Молчанов, І. Трофімов та ін.), у дослідженнях проблеми знаку, символу, мови та тексту (М. Бахтін, С. Вайман, О. Лурія, М. Мамардашвілі, В. Петровський та ін.), в українській філософській літературі – спосіб філософських міркувань, який полягає в постійному врахуванні наявності самоусвідомлення власного “Я” (В. Дутчак, І. Касавін, Т. Мазур, В. Чуйко та ін.).

Згідно з філософською науковою думкою, поняття “рефлексія” розглядалося у трьох загальних значеннях: як принцип людського мислення; як предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту та методів пізнання; як діяльність самопізнання, що розкривала внутрішню структуру та специфіку духовного світу людини.

У психологічній науковій літературі рефлексію досліджували: як самосвідомість людини, аналіз її вчинків, контролю власної поведінки (Н. Аббаньяно, О. Ждан, Н. Ліпкіна, О. Реан, І. Чеснокова та ін.), як суб'єкт пізнання (Г. Баранов,

О. Смірнова, О. Сопіков та ін.); як проблему взаємозв'язку рефлексії, діяльності та творчості (М. Алексєєв, Л. Алексєєва, О. Зак, О. Матюшкін, В. Петровський та ін.); у межах психології творчості (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська та ін.), психології особистості (Ф. Баррон, О. Карпов, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Є. Ісаєв та ін.), соціальної психології (В. Бодров, К. Данілін, О. Лурія та ін.), зарубіжної психологічної літератури (Т. Грант, Е. Торндайк, Д. Уотсон та ін.).

Відповідно до психологічної наукової думки, існувало три загальні підходи до вивчення поняття “рефлексія”: перший підхід, пов'язаний з вивченням самосвідомості людини, її вчинків, контролю власної поведінки; другий підхід, пов'язаний з дослідженням психології творчості; третій підхід у якості предмету рефлексії розглядає не сам суб'єкт пізнання, а “явища свідомості людей, що оточують суб'єкт, образи, картини зовнішнього світу, їхні переживання, розумову діяльність”.

Окремі характеристики рефлексії знайшли своє відображення у наукових працях, які розкривали особливості педагогічної діяльності та проектування навчально-виховного процесу (В. Беліч, О. Варламова, С. Степанов та ін.). Можна відмітити дослідження, присвячені рефлексивній свідомості педагогічного працівника (Є. Ісаєв, Д. Узнадзе та ін.). Результати досліджень, що опубліковані у зарубіжній науковій літературі з проблеми педагогічної рефлексії (Р. Адамс, К. Мамей, К. Рудестам, Ф. Фуллер та ін.), показали, що сучасні розробки більшою мірою стосуються механізмів функціонування педагогічної рефлексії, визначення її місця та ролі у педагогічній діяльності, пошуку оптимальних шляхів її цілеспрямованого розвитку. У загальному розумінні рефлексія у педагогічній науці – це мислинево-діяльнісний процес усвідомлення суб'єктом продуктів своєї діяльності; вона допомагає сформулювати отримані результати, визначити цілі подальшої роботи, скоригувати свою діяльність.

Професійна діяльність була предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців (О. Абдуліна, І. Бесонова, Н. Кузьміна, О. Падалка, О. Реан та ін.). Значна кількість наукових праць присвячена дослідженню закономірностей, шляхів та етапів формування основ професійної рефлексії майбутніх педагогів та психологів. Вони концентрувалися й на розробці критеріїв визначення її рівня сформованості. Для зарубіжної наукової думки (В. Гаргай, М. Еріксон, М. Сьюпес, В. Крізі та ін.) характерними напрямками досліджень даної проблеми були: формування особистості майбутніх фахівців на етапі професійної підготовки та на етапі професійної діяльності, вивчення індивідуальних особливостей та виявлення типів та рис особистості майбутніх фахівців, аналіз мотиваційного боку професійного становлення майбутніх фахівців, дослідження психофункціонального забезпечення цього процесу.

Теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми формування професійної рефлексії майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу засвідчив, що дослідження професійної рефлексії дозволило виокремити та різнопланово охарактеризувати дану проблему, як явище самопізнання, усвідомити процес та результат власних дій у професійній діяльності, як явище “міркування” за іншу особу, здатність зрозуміти, про що міркують інші.

Ми визначили, що *професійна рефлексія соціального працівника* – це комплексний соціально-психологічний компонент професійної свідомості, що визначає ставлення соціального працівника до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності; допомагає здійснювати всебічний аналіз, адекватно діяти та передбачувати наслідки своїх дій у конкретній ситуації професійної взаємодії з клієнтами соціальної роботи. Виходячи з того, що провідні вищі навчальні заклади – *класичні університети*, як базові навчальні заклади з фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, не зосереджені на формуванні професійної рефлексії, відповідно, як наслідок ми концентруємось на тому, що професійна рефлексія може бути сформована при наявності обґрунтованої та розробленої педагогічної технології та підготовленого навчально-методичного забезпечення здійснення цього процесу.

У другому розділі “Педагогічна технологія формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті” – відповідно до завдань дисертаційного дослідження нами були конкретизовані критерії та показники рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників; обґрунтовано та розроблено педагогічну технологію формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

На основі проаналізованих підходів до визначення рівнів сформованості професійної рефлексії (О. Бізяєва, В. Вульфів, Н. Пеньковська, Н. Пов'якель, О. Савицька та ін.), з урахуванням специфічних особливостей соціальної роботи як виду діяльності було визначено критерії, показники та рівні сформованості показників професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників.

Було конкретизовано п'ять *критеріїв* та відповідно до них *показників сформованості професійної рефлексії* майбутніх соціальних працівників: *мотиваційний* (прагнення до професійного самовизначення, розвитку, самовдосконалення, усвідомлення необхідності знань з професійної рефлексії для власної діяльності, пізнавальний інтерес і позитивне ставлення до використання рефлексивних знань у професійній діяльності, морально-правова відповідальність за результати власної діяльності); *теоретичний* (загальне розуміння понять “рефлексія”, “професійна рефлексія” та “професійна рефлексія соціального працівника”, знання підходів та концепцій дослідження проблеми рефлексії в межах філософської, психологічної та педагогічної наукової літератури, розуміння місця та функцій професійної рефлексії соціального працівника у професійній діяльності); *практичний* (розуміння та використання авторських методик професійної рефлексії для майбутніх соціальних працівників); *оціночний* (власна професійна позиція, самооцінка себе як професіонала, критичний аналіз результатів діяльності); *творчо-пошуковий* (здатність визначати професійну проблему та шляхи її розв'язання, прагнення до інновацій у діяльності, використання професійної рефлексії у ситуаціях професійної взаємодії з клієнтами соціальної роботи).

На основі конкретизованих критеріїв та показників професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників нами було визначено *рівні* її сформованості: *високий (творчий)* – високий рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії,

системне використання їх у діяльності, адекватна самооцінка себе як професіонала, постійне прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності; *середній (достатній)* – середній рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії, не системне використання їх у діяльності, адекватна самооцінка себе як професіонала, час від часу прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності; *низький (недостатній)* – низький рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії, майже без використання їх у діяльності, занижена або завищена самооцінка себе як професіонала, відсутність прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності.

Таблиця 1

**Рівні сформованості професійної рефлексії
майбутніх соціальних працівників
(за результатами констатувального педагогічного експерименту)**

Рівні Критерії	Експериментальна група						Контрольна група					
	(Абс. 201/100%)						(Абс. 201/100%)					
	високий (творчий)		середній (достатній)		низький (недостатній)		високий (творчий)		середній (достатній)		низький (недостатній)	
в. п.	%	в. п.	%	в. п.	%	в. п.	%	в. п.	%	в. п.	%	
Мотиваційний	41	20,59	76	37,74	84	41,67	44	22,06	80	39,71	77	38,23
Теоретичний	45	22,55	74	36,76	82	40,69	44	22,06	81	40,2	76	37,74
Практичний	47	23,53	73	36,27	81	40,2	44	22,06	81	40,2	76	37,74
Оцінний	47	23,53	73	36,27	81	40,2	44	22,06	80	39,71	77	38,23
Творчо-пошуковий	45	22,55	74	36,76	82	40,69	44	22,06	82	40,69	75	37,25

Для того, щоб підкреслити актуальність нашої дослідно-експериментальної роботи, звернулися до констатувального педагогічного експерименту. Ми дослідили рівень сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників II–IV курсів навчання у експериментальній та контрольній групах до експериментального впливу (таб. 1) відповідно до розробленої анкети “Діагностика рівня сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників” (була орієнтована на визначення рівня знань, умінь та навичок з професійної рефлексії згідно з критеріями); обраних тестових методик (методика визначення рівня рефлексивності О. В. Карпова, В. В. Пономарьової, методика визначення рівня сформованості рефлексії О. О. Рукавишникової).

Результати засвідчили про значну частку майбутніх соціальних працівників з низьким (недостатнім) рівнем сформованості професійної рефлексії як у експериментальній (40,69%), так і у контрольній (37,74%) групах, підкреслюючи актуальність дослідно-експериментальної роботи (рис. 1).

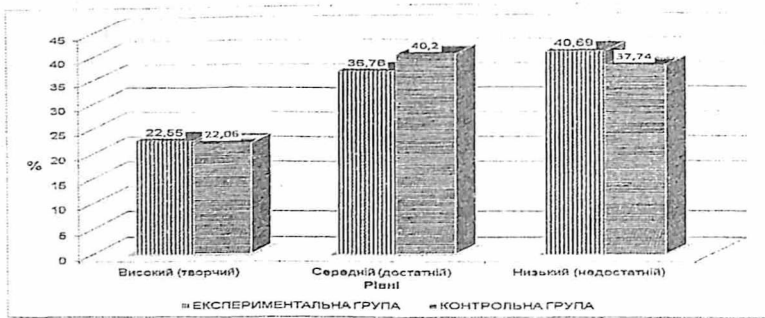

Рис. 1 Результати констатувального педагогічного експерименту

Після аналізу підходів до розуміння понять “педагогічна технологія” та “технологізація” (В. Андрущенко, І. Бех, В. Бондар, І. Зязюн, В. Кремень, Г. Падалко та ін.) було обґрунтовано та розроблено педагогічну технологію формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті. Під поняттям “педагогічна технологія” ми розуміли цілісний педагогічний процес, у якому сукупність форм, методів та засобів навчання спрямована на набуття майбутніми соціальними працівниками певних знань, умінь та навичок, а також на розвиток особистостей студентів як майбутніх практиків професійної діяльності.

Обґрунтована та розроблена педагогічна технологія формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті (рис. 2) складалася з п’яти структурних блоків: цільового, функціонального, змістового, організаційного, результативного.

Цільовий блок. Метою освітнього процесу було забезпечення досягнення середнього (достатнього) та високого (творчого) рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників. Її реалізація і виконання полягали у таких завданнях: засвоїти теорію, ознайомити з основними методиками, сформувати уміння та навички професійної рефлексії у майбутніх соціальних працівників.

Функціональний блок дозволив виділити такі функції процесу формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті: *навчальну* – формування у майбутніх соціальних працівників системи знань про професійну рефлексію та можливості її використання у практичній діяльності; *виховну* – формування професійних установок та принципів, стандартів професійної поведінки; *інноваційну* – формування у свідомості майбутніх соціальних працівників здатності до вирішення професійних завдань, сприяння розвитку таких якостей, як професійна мобільність і можливість адаптації до нових умов, що змінюються професійною діяльністю; *розвивальна* – сприяння формуванню майбутніх соціальних працівників як особистостей та підготовці їх до самостійної професійної діяльності, самореалізації.

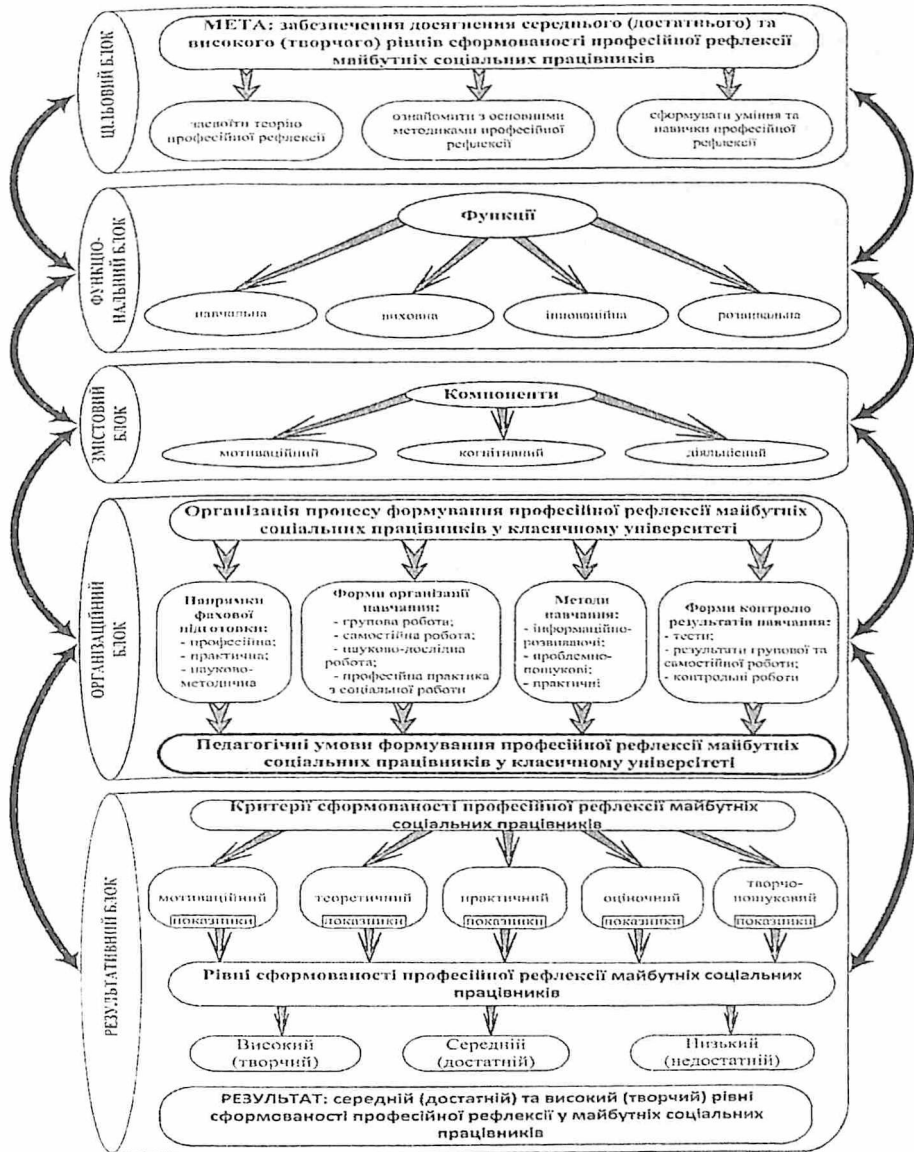

Рис. 2 Педагогічна технологія формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті

Ефективне функціонування розробленої педагогічної технології не можливе без формування у майбутніх соціальних працівників знань, умінь і навичок професійної рефлексії; формування професійної спрямованості особистостей майбутніх соціальних працівників; використання факультативного спецкурсу, побудованого на основі виявлення і встановлення міждисциплінарних зв'язків між загальноосвітніми та спеціальними навчальними дисциплінами.

Змістовий блок. У відповідності до мети та завдань, процес формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті розглядався як специфічний вид навчальної діяльності, спрямований на майбутніх соціальних працівників з метою розвитку та формування їх особистостей як професіоналів. Дану діяльність визначали мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

Мотиваційний компонент покликаний формувати у майбутніх соціальних працівників мотивації до професійної діяльності, розуміння сенсу цієї діяльності і свого місця в ній. *Когнітивний компонент* спрямований на формування у майбутніх соціальних працівників професійних цінностей та ідеалів. *Діяльнісний компонент* вимагав з боку майбутніх соціальних працівників конкретної дії, вчинку, поведінкового акту, застосування соціальної і професійної норми, вироблення професійної звички.

Наступний блок педагогічної технології – *організаційний*, в якому ми виділяли процесуальний аспект формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті здійснювався під впливом усіх компонентів освітнього процесу як єдиного цілого. Цей блок представлений: *напрямами фахової підготовки* (професійна, практична, науково-методична); *формами організації навчання* (групова робота, самостійна робота, науково-дослідна робота, професійна практика з соціальної роботи); *методами навчання* (інформаційно-розвиваючі, проблемно-пошукові, практичні); *формами контролю результатів навчання* (тести, результати групової та самостійної роботи, контрольні роботи).

Впровадження педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті неможливо без врахування *педагогічних умов* її реалізації. За суттю вони були своєрідним “стрижнем”, що дозволив їй функціонувати та бути дієвою. До педагогічних умов дієвості педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті ми віднесли: *базові* (системний, безперервний, контрольований вплив на процес формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті, навчальні умови класичного університету (технологічні, психологічні, навчально-методичні, побутові, часові), *процесуальні* (орієнтація рефлексивної підготовки майбутніх соціальних працівників у класичному університеті на специфіку професійної діяльності, постійний контакт з організаціями, які надають послуги з соціальної роботи, створення рефлексивного середовища та активізація суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між науково-педагогічними та майбутніми соціальними працівниками у класичному університеті,

вдосконалення робочих навчальних програм з дисциплін професійного спрямування майбутніх соціальних працівників у класичному університеті) *та формувальні* (розуміння майбутніми соціальними працівниками актуальності та важливості формування професійної рефлексії у класичному університеті, усвідомлений вибір майбутніми соціальними працівниками напряму підготовки “Соціологія”, спеціальності “Соціальна робота”, формування стійкої мотивації щодо актуальності та важливості формування професійної рефлексії у класичному університеті, навчально-методичне забезпечення цього процесу).

Напрямки фахової підготовки, форми організації навчання, методи навчання та форми контролю результатів навчання підпорядкувалися педагогічним умовам формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті.

Результативний блок. Представлений критеріями та показниками рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників. Результатом ефективності педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті було досягнення середнього (достатнього) та високого (творчого) рівнів сформованості професійної рефлексії у майбутніх соціальних працівників.

Структурні блоки запропонованої педагогічної технології є взаємопов’язаними, тому досягнення мети неможливо без їх врахування. Таким чином, ми запропонували здійснювати формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті на основі педагогічної технології, що складала собою певну цілісну систему і дозволяла забезпечити можливість більш чіткого уявлення цілеспрямованого процесу формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників.

У третьому розділі “Хід та результати дослідно-експериментальної роботи з формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників” – з метою експериментальної перевірки педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичного університету нами було здійснено дослідно-експериментальну роботу (формувальний та контрольний педагогічні експерименти).

У дослідно-експериментальній роботі брали участь 402 майбутні соціальні працівники та 20 експертів трьох класичних університетів (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Запорізького національного університету, Ужгородського національного університету). Ми розділили загальну кількість майбутніх соціальних працівників, які брали участь у експерименті, порівню – на експериментальну і контрольну групи для того, щоб порівняти зміни рівня сформованості професійної рефлексії відповідно до експериментального впливу дослідника.

Заходи формувального педагогічного експерименту проводилися лише у експериментальній групі, зокрема, було здійснено шість навчальних сесій щодо формування професійної рефлексії відповідно до визначених тем: “Сутнісно-змістова характеристика поняття “рефлексія” у філософській, психологічній та педагогічній науковій літературі”; “Проблема формування професійної рефлексії

у працях вітчизняних та зарубіжних науковців”; “Професійна рефлексія соціального працівника; стереотипне та рефлексивне мислення соціального працівника”; “Рефлексивне та не рефлексивне слухання у процесі професійної діяльності соціального працівника”; “Методики професійної рефлексії соціального працівника та рефлексивний аналіз ситуації професійної взаємодії з клієнтами соціальної роботи”. При їх організації ми орієнтувалися на визначені базові, процесуальні та формувальні педагогічні умови, системно поєднували теоретичний та практичний матеріал, самостійні та групові позааудиторні завдання.

Таблиця 2

**Рівні сформованості професійної рефлексії
майбутніх соціальних працівників
(за результатами контрольного педагогічного експерименту)**

Критерії	Експериментальна група						Контрольна група					
	(Абс. 201/100%)						(Абс. 201/100%)					
	високий (творчий)		середній (достатній)		низький (недостатній)		високий (творчий)		середній (достатній)		низький (недостатній)	
	а. п.	%	а. п.	%	а. п.	%	а. п.	%	а. п.	%	а. п.	%
Мотиваційний	74	36,76	92	45,58	35	17,66	45	22,55	82	40,69	74	36,76
Теоретичний	74	36,76	92	45,58	35	17,66	45	22,55	82	40,69	74	36,76
Практичний	75	37,25	93	46,07	33	16,68	46	23,04	84	41,67	71	35,29
Оціночний	75	37,25	93	46,07	33	16,68	46	23,04	84	41,67	71	35,29
Творчо-пошуковий	72	35,78	91	45,09	38	19,13	43	21,57	78	38,72	80	39,71

Дані контрольного педагогічного експерименту засвідчили (таб. 2), що в експериментальній групі відсоткова частка майбутніх соціальних працівників з низьким (недостатнім) рівнем сформованості професійної рефлексії зменшилась у 2,3 рази, з середнім (достатнім) – збільшилась у 1,2 рази. Дані контрольної групи значно не змінилися – частка майбутніх соціальних працівників з низьким (недостатнім) рівнем сформованості професійної рефлексії переважала майбутніх соціальних працівників з високим (творчим) рівнем у 1,6 рази (рис. 3).

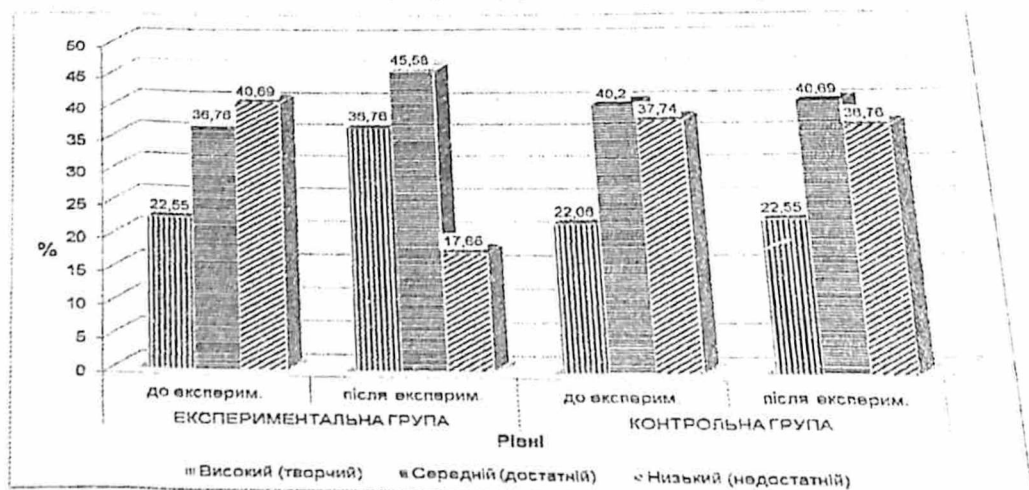

Рис. 3 Результати дослідно-експериментальної роботи

Відповідно до обґрунтованої та розробленої педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті та проведеної дослідно-експериментальної роботи, ми підготували навчально-методичне забезпечення здійснення цього процесу. Воно полягало у наданні методичних рекомендацій, розробці факультативного спецкурсу “Професійна рефлексія у діяльності соціального працівника”, підготовці авторських методик професійної рефлексії для майбутніх соціальних працівників.

ВИСНОВКИ

На основі проведеної роботи були вирішені завдання і зроблені такі висновки:

1. Теоретичний аналіз ступеню дослідженості проблеми професійної рефлексії у науковій літературі та виявлення особливостей її формування у майбутніх соціальних працівників у класичному університеті засвідчив, що дослідження професійної рефлексії дозволило виокремити та різнопланово охарактеризувати дану проблему як явище самопізнання, що дозволяє усвідомити процес та результат власних дій у професійній діяльності, як явище “міркування” за іншу особу, здатність зрозуміти, про що міркують інші. Ми визначили, що професійна рефлексія соціального працівника – це комплексний соціально-психологічний компонент професійної свідомості, що визначає ставлення соціального працівника до самого себе як до суб’єкта професійної діяльності, допомагає здійснювати всебічний аналіз, адекватно діяти та передбачувати наслідки своїх дій у конкретній ситуації професійної взаємодії з клієнтами соціальної роботи. Виходячи з того, що провідні вищі навчальні заклади – класичні університети, як базові навчальні заклади з фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, не зосереджені на формуванні професійної рефлексії, ми концентрувалися на тому, що вона може бути сформована при наявності обґрунтованої та розробленої педагогічної технології та підготовленого навчально-методичного забезпечення здійснення цього процесу.

2. Нами були конкретизовані критерії та показники рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників. Визначено п’ять критеріїв сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників: мотиваційний (прагнення до професійного самовизначення, розвитку, самовдосконалення, усвідомлення необхідності знань з професійної рефлексії для власної діяльності, пізнавальний інтерес і позитивне ставлення до використання рефлексивних знань у професійній діяльності, морально-правова відповідальність за результати власної діяльності); теоретичний (загальне розуміння понять “рефлексія”, “професійна рефлексія” та “професійна рефлексія соціального працівника”, знання підходів та концепцій дослідження проблеми рефлексії в межах філософської, психологічної та педагогічної наукової літератури, розуміння місця та функцій професійної рефлексії соціального працівника у професійній діяльності); практичний (розуміння та використання авторських методик професійної рефлексії для майбутніх соціальних працівників); оціночний (власна професійна позиція, самооцінка себе як професіонала, критичний аналіз результатів діяльності); творчо-пошуковий (здатність визначати професійну проблему та шляхи її розв’язання, прагнення до інновацій у діяльності, використання професійної рефлексії у ситуаціях професійної взаємодії

з клієнтами соціальної роботи). Відповідно до критеріїв та показників визначено рівні сформованості професійної рефлексії: високий (творчий) – високий рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії, системне використання їх у діяльності, адекватна самооцінка себе як професіонала, постійне прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності; середній (достатній) – середній рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії, не системне використання їх у діяльності, адекватна самооцінка себе як професіонала, час від часу прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності; низький (недостатній) – низький рівень знань, умінь та навичок професійної рефлексії, майже без використання їх у діяльності, занижена або завищена самооцінка себе як професіонала, відсутність прагнення до самовдосконалення та інновацій у діяльності.

3. Встановлено, що значна частка майбутніх соціальних працівників як у експериментальній (40,69%), так і у контрольній (37,74%) групах, мали низький (недостатній) рівень сформованості професійної рефлексії. Для того, щоб обґрунтувати актуальність нашої дослідно-експериментальної роботи, звернулися до констатувального педагогічного експерименту. Ми дослідили рівень сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників II–IV курсів навчання в експериментальній та контрольній групах до експериментального впливу відповідно до розробленої анкети “Діагностика рівня сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників” (була орієнтована на визначення рівня знань, умінь та навичок з професійної рефлексії згідно з критеріями); обраних тестових методик (методика визначення рівня рефлексивності О. В. Карпова, В. В. Пономарьової, методика визначення рівня сформованості рефлексії О. О. Рукавишникової).

4. Обґрунтована та розроблена педагогічна технологія була орієнтована на формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті. Її сутність полягає у проектуванні педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників, приведенні у систему сукупності форм, методів та засобів навчання спрямованих на набуття майбутніми соціальними працівниками певних знань, умінь та навичок, а також на розвиток особистостей студентів як майбутніх практиків професійної діяльності. Вона складалася з п'яти структурних блоків: цільового, функціонального, змістового, організаційного, результативного. Визначені блоки взаємопов'язаними та орієнтованими на результат – досягнення середнього (достатнього) та високого (творчого) рівні сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників.

5. З метою експериментальної перевірки ефективності педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті нами було виконано дослідно-експериментальну роботу (констатувальний, формувальний та контрольний педагогічні експерименти). Порівнюючи дані до та після формувального педагогічного експерименту, можна зазначити, що в експериментальній групі частка майбутніх соціальних працівників з низьким (недостатнім) рівнем сформованості професійної рефлексії зменшилась у 2,3 рази, з середнім (достатнім) – збільшилась у 1,2 рази. Дані контрольної групи, значно не змінилися – частка майбутніх соціальних працівників з низьким (недостатнім) рівнем сформованості професійної рефлексії переважала частку майбутніх соціаль-

них працівників з високим (творчим) рівнем у 1,6 рази. Результати експертної групи також підтвердили ефективність розробленої педагогічної технології.

6. Відповідно до педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті та за результатами проведеної дослідно-експериментальної роботи, ми підготували навчально-методичне забезпечення здійснення цього процесу. Воно полягало у наданні методичних рекомендацій, розробці факультативного спецкурсу “Професійна рефлексія у діяльності соціального працівника”, підготовці авторських методик професійної рефлексії для майбутніх соціальних працівників.

Слід зазначити, що дисертація не вичерпує у повному обсязі сформульовану проблему, а є лише етапом подальших досліджень феномену професійної рефлексії соціального працівника. Серед перспективних напрямів дослідження ми вбачаємо такі: формування професійної рефлексії у майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах II-IV рівнів акредитації; вдосконалення процесу фахової підготовки майбутніх соціальних працівників у практичній діяльності; використання професійної рефлексії соціальним працівником під час роботи з конкретною категорією клієнтів; застосування знань, умінь та навичок професійної рефлексії в управлінській роботі соціального працівника.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Васильєва М. О. Професійна рефлексія як основа оптимізації процесу фахової підготовки студентів – майбутніх соціальних працівників / М. О. Васильєва // Вища освіта України. – Додаток 3, том I. – 2006. – Тематичний випуск “Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К., 2006. – С. 59–67.

2. Васильєва М. О. Модель розвитку рефлексивних вмінь у процесі підготовки студентів – майбутніх соціальних працівників / М. О. Васильєва // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник / Кол. авт. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2006. – Вип. 43. – С. 100–104.

3. Васильєва М. О. Формування професійної рефлексії соціальних працівників у процесі навчання у вищому навчальному закладі / М. О. Васильєва // Військова освіта : Збірник наук. праць. – К., 2006. – № 2 (18). – С. 115–124.

4. Васильєва М. О. Рівень сформованості професійної рефлексії як важлива кваліфікаційна характеристика соціального працівника / М. О. Васильєва // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 5. (Частина I) – С. 84–86. – (Серія № 1 і Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління).

5. Васильєва М. О. Наукові підходи до формування навичок професійної рефлексії фахівців системи “людина-людина” в умовах вищого навчального закладу / М. О. Васильєва // Вища освіта України. – Додаток 3, том II (9). – 2008. – Тематичний випуск “Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К., 2008. – С. 78–84.

6. Васильєва М. О. Формування навичок професійної рефлексії як основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах класичного університету / М. О. Васильєва // Педагогічна освіта : теорія і практика. – К. : КМПУ імені Б. Г. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвипуск, ч. 2.) – С. 120–124. – (Педагогіка. Психологія).

7. Васильєва М. О. Формування навичок професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників в умовах класичного університету / М. О. Васильєва // Наукові записки : зб. наук. Праць / укл. Л. Л. Макаренко. Випуск LXXXII (82). – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 19–25. (Педагогічні та історичні науки).

8. Васильєва М. О. Критерії та показники сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників / М. О. Васильєва // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / За заг. ред. проф. А. Й. Капської. Том XXXIV. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 85–94.

Матеріали і тези наукових доповідей

9. Васильєва М. А. Развитие рефлексивных умений в процессе профессиональной подготовки студентов – будущих социальных работников / М. А. Васильєва // материалы Междунар. науч. конф. [“Психологическое и социально-педагогическое сопровождение детей и молодежи”], (Ярославль, 6-8 декабря 2005 г.) : В 2-х т. Т.1. – Ярославль : ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2005. – С. 86–87.

10. Васильєва М. О. Роль професійної рефлексії у діяльності соціального працівника / М. О. Васильєва // тези доповідей III наук.-практ. конф. для студентів та молодих вчених [“Психологічні проблеми сучасності”], (Львів, 12 травня 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 13–15.

11. Васильєва М. О. Соціально-психологічний тренінг як основа формування професійної рефлексії соціальних працівників / М. О. Васильєва // тези доповідей II Всеук. наук.-практ. конф. [“Інноваційні технології навчання в сучасній дидактиці вищої школи”], (Полтава, 13-16 березня 2007 р.). – Полтава : 2007. – С. 77–80.

12. Васильєва М. О. Організація рефлексивного навчання студентів в умовах вищого навчального закладу / М. О. Васильєва // тези доповідей Наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми вищої професійної освіти України”], (Київ, 20-21 березня 2008 р.). – Київ : 2008. – С. 42–43.

13. Васильєва М. О. Тренінг “Професійна рефлексія у діяльності соціального працівника” / М. О. Васильєва // тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. [“Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти”], (Київ, 10-11 квітня, 2009 р.). – Київ : 2009. – С. 55–56.

14. Васильєва М. О. Педагогічна технологія формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті / М. О. Васильєва // тези доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціальна робота і сучасність : теорія і практика”], (Київ, 20-21 травня, 2010 р.). – Київ : 2010. – С. 32–33.

АНОТАЦІЇ

Васильєва М. О. Формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М. П Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації проаналізовано ступінь дослідження проблеми формування професійної рефлексії у науковій літературі. Зроблений аналіз засвідчив про існування різноманіття тлумачень та підходів до розкриття змісту проблеми формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті у філософській, психологічній та педагогічній науковій літературі.

Визначено, що професійна рефлексія соціального працівника – це комплексний соціально-психологічний компонент професійної свідомості, що визначає ставлення соціального працівника до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності; допомагає здійснювати всебічний аналіз, адекватно діяти та передбачувати наслідки своїх дій у конкретній ситуації професійної взаємодії з клієнтами соціальної роботи. Конкретизовано критерії та показники сформованості професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників: мотиваційний, теоретичний, практичний, оціночний, творчо-пошуковий. Відповідно до них рівні: високий (творчий), середній (достатній), низький (недостатній). Обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено ефективність педагогічної технології формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті, підготовлено навчально-методичне забезпечення.

Ключові слова: професійна рефлексія, класичний університет, майбутні соціальні працівники, педагогічна технологія, критерії, показники, рівні сформованості професійної рефлексії.

Васильєва М. А. Формирование профессиональной рефлексии будущих социальных работников в классическом университете. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации проанализирована степень изученности проблемы формирования профессиональной рефлексии в философской, психологической и педагогической научной литературе. Сделанный анализ показал о существовании системы толкований и подходов к раскрытию содержания понятия «рефлексия», актуальность проблемы формирования профессиональной рефлексии будущих специалистов в условиях учебного процесса и будущих социальных работников в классическом университете.

Определено, что профессиональная рефлексия социального работника – это комплексный социально-психологический компонент профессионального сознания, определяющий отношение социального работника к самому себе как к субъекту

профессиональной деятельности; помогает осуществлять всесторонний анализ, адекватно действовать и предвидеть последствия своих действий в конкретной ситуации профессионального взаимодействия с клиентами социальной работы. Исходя из того, что ведущие высшие учебные заведения – классические университеты, как базы профессиональной подготовки будущих социальных работников не сосредоточены на формировании профессиональной рефлексии, мы концентрируемся на том, что она может быть сформирована при наличии конкретизированных критериев и показателей уровней ее сформированности, обоснованной и разработанной педагогической технологии и подготовленного учебно-методического обеспечения осуществления этого процесса.

Были конкретизированы пять критериев и в соответствии с ними, показатели сформированности профессиональной рефлексии будущих социальных работников: мотивационный, теоретический, практический, оценочный, творческо-поисковый. На их основе определены уровни: высокий (творческий), средний (достаточный), низкий (недостаточный).

Обоснована и разработана педагогическая технология формирования профессиональной рефлексии будущих социальных работников в классическом университете, она состояла из пяти взаимосвязанных структурных блоков: целевого, функционального, содержательного, организационного, результативного. Результатом ее эффективности было достижение среднего (достаточного) и высокого (творческого) уровней профессиональной рефлексии.

С целью экспериментальной проверки эффективности педагогической технологии, была разработана программа опытно-экспериментальной работы. Сравнивая данные до и после формирующего педагогического эксперимента, можно отметить, что в экспериментальной группе процентная часть будущих социальных работников с низким (недостаточным) уровнем сформированности профессиональной рефлексии уменьшилась в 2,3 раза, со средним (достаточным) – увеличилась в 1,2 раза. Данные контрольной группы, значительно не изменились – доля будущих социальных работников с низким (недостаточным) уровнем сформированности профессиональной рефлексии преобладают будущих социальных работников с высоким (творческим) уровнем в 1,6 раза. Экспертная группа также подтвердила высокий уровень разработанной педагогической технологии.

Было подготовлено учебно-методическое обеспечение процесса формирования профессиональной рефлексии, спецкурс «Профессиональная рефлексия в деятельности социального работника», авторские методики профессиональной рефлексии для будущих социальных работников («Становление социального работника как профессионала», «Рефлексивный анализ ситуации профессионального взаимодействия социального работника и клиента социальной работы», «Эффективность профессиональной деятельности социального работника» и т. д.), представлены методические рекомендации. Результаты опытно-экспериментальной работы показали актуальность проведенного исследования.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия, классический университет, будущие социальные работники, педагогическая технология, критерии, показатели, уровни сформированности профессиональной рефлексии.

Vasileva M. O. The formation of professional reflection of future social workers in classical university. – Manuscript.

The dissertation for the candidate degree of pedagogical sciences in speciality 13.00.04 – theory and methods of professional education. – National pedagogical university named after M. P. Dragomanov. – Kyiv, 2011.

Problem of formational of professional reflection in scientific literature is exposed in the dissertation. It is established that there is a system of interpretation and approaches to the problems of formational of professional reflection of future social workers in classical university in philosophical, psychological and pedagogical scientific literature.

It is defined that professional reflection of social worker is a complex socio-psychological component of professional consciousness, which shows the attitude of social worker to himself as the subject of professional activity, helps to make a comprehensive analysis adequately act and foresee the consequences of their actions in the particular situation of professional interaction with the clients of social work.

There are some criteria of professional reflection of future social workers: motivational, theoretical, practical, evaluative, creative-researching. It is established that there are levels of professional reflection: high (creative), middle (sufficient), low (insufficient). Pedagogical conditions of formation of professional reflection of future social workers in classical university are identified, justified and experimentally checked, pedagogical technology of this process is elaborated, prepared the training and methodological support.

Key words: professional reflection, classical university, future social workers, pedagogical technology, criteria, indexes, levels of formation of professional reflection.

Підп. до друку 02.12.2010. Формат 60x84¹/₁₆. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 0,9. Зам. 281. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 21.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2544 від 27.06.2006.

скан